

ДІЯЛЬНІСТЬ СЕВАСТОПОЛЬСЬКОГО ГРАДОНАЧАЛЬСТВА (1873 – 1900 рр.)

Місто Севастополь має свою давню й насичену подіями історію. Воно було засновано в 1783 р. як зручна військова гавань для кораблів і ремонтна база для обслуговування суден Чорноморського флоту.

Істотним фактором, що визначав розвиток Севастополя до 70-х рр. XIX ст. стала урядова постанова від 1805 р. про поєднання обов'язків головного командира Чорноморського флоту й портів з посадою воєнного губернатора міст Севастополя і Миколаєва. Тобто, до кінця Кримської війни Севастополь мав в першу чергу військову орієнтацію. Його становище різко змінилося після підписання в 1856 р. Паризького мирного договору, за яким Росії й Туреччині заборонялося мати на Чорному морі військовий флот. Отже зникла потреба в існуванні Севастополя як воєнної флотської бази. Морське відомство не було зацікавлене та й не мало можливостей самотужки відроджувати місто, майже цілком зруйноване під час Кримської війни. Економіка Севастополя занепала, чисельність населення різко скоротилося (з 41 115 чоловік в 1844 р. до 15 213 – в 1874 р.). В цій ситуації треба було шукати альтернативні варіанти розбудови міста, і в уряді згадали про таку модель місцевого адміністративного управління як градоначальства, що себе виправдали в південних портових чорноморських містах Російської Імперії – Одесі, Керч-Єнікале, Феодосії. Тому 16 червня 1873 р. виходить указ уряду “Про утворення Севастопольського градоначальства”, в якому наголошувалося, що місто Севастополь з прилеглими до нього територіями, тобто Херсонеським півостровом і Північною стороною, з усіма поселеннями та містом Балаклавою, виходило з-під управління Таврійського губернатора і підпорядковувалося градоначальнику.

Севастопольський градоначальник призначався імператором з осіб Морського відомства для керівництва усіма урядовими адміністративними закладами на території градоначальства, а також виконував обов'язки командира севастопольського порту й коменданта. В цій сфері його безпосереднім керівником був Командир Чорноморського флоту. У справах цивільного управління градоначальник був підпорядкований Новоросійському й Бессарабському генерал-губернатору (а в подальшому після скасування посади – міністру внутрішніх справ російського уряду). Градоначальник Севастополя виконував такі ж самі функції, що й градоначальники Одеси, Таганрога, Керч-Єнікале: 1) здійснював контроль над міською поліцією, митницею, карантинном, органами міського й сільського самоврядування, портового управління; 2) опікувався поширенням торгівлі в градоначальстві, сприяв купецькому мореплавству, дбав про суднобудівництво, створював сприятливі умови для постійного мешкання іноземних підприємців, торговців, ремісників; 3) сприяв добробуту міст і поселень градоначальства; 4) спостерігав за постійним налагодженням поштового сполучення, переправ, мостів; 5) здійснював охорону санітарного стану міст і сіл; 6) затверджував прибутки та видатки грошових сум, контролював надходження державних, міських та інших податків і зборів в градоначальстві; 7) видавав паспорти на виїзд за кордон і на проїзд в межах Російської імперії; 8) закликав в екстрених випадках війська для наведення в градоначальстві ладу; 9) видавав в межах свого відомства постанови відповідно з місцевими умовами для забезпечення громадського порядку. Крім того, всі військові, морські й сухопутні начальники підпорядковувалися градоначальнику в питаннях, пов'язаних з управлінням містом і взагалі градоначальством. В обов'язки градоначальника не входили питання, що стосувалися діяльності державних органів загальногубернського масштабу, фінансових закладів по управлінню державним майном, судових та прокурорських органів, церковні питання. Практичне керівництво міським життям градоначальник здійснював через створене при ньому управління, штат якого був затверджений на основі закону 1873 р., згідно з яким при градоначальникові створювалася канцелярія, що складалася з трьох столів – розпорядчого, господарського та таємного. Кожен з них мав свої функції, які розподілялися таким чином. Розпорядчий стіл завідував обнародуванням законів й розпоряджень уряду, займався розглядом донесень поліцейських чиновників про події в місті, видавав різного роду посвідчення, дозволи, розсилав повідомлення й повістки судових органів. В цьому столі складався річний звіт по градоначальству. Господарчий стіл займався питаннями міського господарства, будівництва, контролював усю фінансову діяльність управління. Таємний стіл проіснував недовго, до прийняття нового штату канцелярії в 1876 р. Він вів таємне діловодство градоначальства. Очолював це управління при градоначальникові голова кан-

целярії, а кожен з столів – окремий столоначальник, який мав ще й помічника. До штату канцелярії градоначальника входили також скарбничий (він же займав посаду езекутора), архітектор, перекладач, регістратор, лікар, чиновник з особливих доручень. З часом зростала чисельність населення градоначальства (в 1876 – 21,556 чоловік, в 1889 – 38,809), відповідно збільшувалася і кількість справ, що вирішувалися канцелярією, тому виникла потреба в прийнятті нового штату. Він був затверджений у 1889 р. В ньому столоначальників почали іменувати діловодами, чиновників особливих доручень замість одного стало троє, а регістратор поєднав посаду перекладача. Зміни в штаті позитивно вплинули на якість діловодства, сприяли швидшому вирішенню справ в канцелярії, підвищенню авторитету градоначальника.

Градоначальник також спілкувався з поліцією градоначальства. Ще при утворенні градоначальства у 1873 р. він неодноразово звертав увагу уряду на малочисельність складу поліції і недостатній розмір суми, на її утримання. Значно розширювало межі діяльності поліції й будівництво Лозово-Севастопольської залізниці. Тому у 1874 р. був затверджений новий штат, що складався з поліцмейстера, секретаря, столоначальника, чотирьох приставів, їх помічників, восьми околичних наглядачів, міських і кінних охоронців. На видатки асигнувалося 27 250 крб. (з яких 8 тис. від міста; 19 250 крб. – з державної скарбниці). Але градоначальник віце-адмірал А.С.Ніконов вважав, що окрім посад, зазначених в штаті, потрібно створити морський та береговий нагляд за порядком і розташуванням суден, вивантаженням і навантаженням товарів, попередженням пожеж. Неодноразово, у 1885, 1886, 1887 роках, новопризначений градоначальник контр-адмірал М.М.Кумані повідомляв уряду через міністра внутрішніх справ, що в порівнянні з кількістю населення градоначальства, штат поліції вкрай малий і потребує збільшення. Нарешті, у 1888 р. новий штат було затверджено, з загальною кількістю посад – 22. У поліцмейстера з'явився помічник, столоначальників стає двоє, помічників приставів – п'ятеро.

Севастопольський градоначальник здійснював охорону санітарного стану міст і сіл градоначальства. Він приділяв цьому багато уваги тому, що в місто-порт Севастополь до середини 90-х років XIX ст. прибували торгові кораблі, на яких нерідко траплялися й інфекційні хворі. Особливо важкими в плані кількості хворих і тривалості епідемій були 1876, 1891, 1892, 1893, 1896 роки. Серед інфекційних хвороб, які дуже часто набирали характер епідемії, були кір, дифтерія, скарлатина, віспа, холера, черевний тиф.

Для боротьби з епідеміями медики під керівництвом градоначальника розподіляли місто на санітарні ділянки; посилювали контроль над міськими ринками, готелями, хлібопекарнями; здійснювали санітарні огляди громадських і приватних будівель, дезінфекцію приміщень та ізоляцію хворих; наказували ретельно очищати майдани, вулиці, двори; запрошували додаткових лікарів, фельдшерів і інший медперсонал. Завдяки перерахованим заходам епідемії вдавалося ліквідувати швидше, а кількість хворих зводити до мінімуму.

Для кращого зв'язку градоначальства з Таврійською та іншими губерніями потрібно було утримувати в доброму стані дороги, мости, переправи, поштове сполучення. Контроль над полагодженням усіх перерахованих об'єктів якраз і входив в обов'язки градоначальника. На 1880 р. в градоначальстві була поштова станція, поштова контора, дві телеграфні станції в Севастополі і поштове відділення в Балаклаві. До будівництва Лозово-Севастопольської залізничної дороги, важливе значення для внутрішнього життя градоначальства мали дві шосейні дороги: на Південний берег Криму до Ялти та до Сімферополя. Вони ремонтувалися за рахунок місцевих мешканців і утримувалися в доброму стані. Поява в 1875 р. залізниці, сприяла швидшому розвитку торгівлі, промисловості, кращому забезпеченню населення продовольством, але принесла свої проблеми. Потрібно було продовжити залізничні шляхи до пристаней (для зручності при завантаженні і перевезенні товарів в порт і з нього), збільшити рухомий склад залізниці, бо його нестача гальмувала торгівлю. Щоб вирішити ці питання градоначальник звертався по кошти до уряду і після довгих років листування отримав їх.

З часом Севастополь перетворився в найбільший портовий та промисловий центр Криму. Але севастопольський градоначальник продовжував турбуватися про створення належних умов, щоб привабити більшу кількість торговців з їхніми капіталами до Севастополя. Разом з міським головою він постійно звертався до уряду з пропозиціями, і в результаті їхньої співпраці в місті з'явилися першокласна митниця, комерційний порт, було відкрито відділення Державного банку.

Якби не відсутність банківського комерційного кредитного закладу і достатньої кількості зернових складів, Севастополь міг би спробувати конкурувати з Одесою. Адже після проведення залізниці з Севастополя швидше ніж з Одеси можна було дістатися в такі центри Російської імперії як Харків та Москва. Він знаходився ближче до Кавказу й Константинополя. Завдяки сприятливим кліматичним умовам бухти Севастополя не замерзали навіть взимку, що давало йому переваги над іншими південноросійськими портами. Всі ці умови в подальшому сприяли перетворенню Севастополя на центр пасажирського й товарного руху між Кримом і Азовськими портами, а також Константинополем і Середземномор'ям. Вже в 1876 р. почався посилений увіз зерна в Севастопольський порт, а розміри 4-місячного торгового руху 1877 р. перевищили розміри останніх років. В 1880 – 1881 рр. в Севастополі, не без участі градоначальника,

чальника і його наполегливих заходів, почалося помітне торгове й промислове пожвавлення. Так якщо в 1875 р. із Севастополя було вивезено за кордон 575 тис. пудів зерна, то в 1882 р. вивіз склав уже 9 млн. пудів. По каботажному судноплавству ввіз і вивіз товарів за їх вартістю визначався в таких цифрах: в 1875 р. – 6,2 млн. крб., в а 1882 р. – 15 млн. крб. В зв'язку з цим значно збільшувалися прибутки, розширювалася міська торгівля, упорядковувався порт. Але в 1890 р. уряд оголосив, що комерційний порт буде перенесено з Севастополя до Феодосії. Тоді градоначальник разом з Міською Думою розробили план “пом'якшення” наслідків переведення порту для економіки міста. Пропонували залишити його в якійсь іншій бухті міста, або хоча б зберегти за Севастополем статус каботажного порту.

З кожним роком зростало стратегічне значення Севастополя. Місто з комерційного порту стає військово-морською базою. Навіть найбільше і найприбутковіше промислове підприємство Севастопольського градоначальства – Адміралтейство (або судноремонтний завод РТПТ) було перепрофільоване для військових потреб. І разом з цим, знижувалися прибутки міста й градоначальства в цілому, скорочувалася кількість населення.

Градоначальник разом з представниками міського самоврядування за обставин, що склалися, намагалися шукати шляхи для покращення економічної ситуації. Вони пропонували уряду піднести курортне значення міста і подали клопотання про проведення залізниці з Севастополя до Ялти. На жаль, ця пропозиція не була втілена в життя, бо уряд, в першу чергу, вкладав кошти в Морське відомство.

Однією з функцій градоначальника було затвердження міського бюджету, контроль за надходженням державних, міських та інших видатків і зборів в градоначальстві. Тому саме він неодноразово звертався до уряду з проханням позик на облаштування порту, відродження міста з руїн, будівництва водопроводу й каналізації, таких необхідних для мешканців Севастополя. Градоначальник просив уряд дозволити збирати 0,5-копійковий збір з товарів, що привозилися до порту. Ці кошти були потрібні для замощення вулиць. Після переведення комерційного порту до Феодосії й збільшення чисельності військ, градоначальник вимагав підвищення для них квартирної плати; що йшла в бюджет міста і суттєво його поповнювала. Всі ці фінансові питання були вирішені, що сприяло розвитку міста й градоначальства в цілому.

На час створення градоначальства більша частина Севастополя була в руїнах після Кримської війни. Але за сприяння місцевої влади почалася його активна відбудова.

Градоначальник у своїх звітах звертав увагу уряду на найбільш вагомні потреби міста і в більшості випадків своєчасно отримував необхідну допомогу. До 1890 р. в місті з'являються нові навчальні заклади: реальне училище, жіноча й чоловіча прогімназії, будуються сквери, бульвари, гранітні мостові, водопровід, було влаштовано електроосвітлення на головних вулицях, відкрито регулярний трамвайний рух. Був споруджений Володимирський собор, почала діяти перша в Криму телефонна станція, видавалася міська газета.

Створення в 1873 р. в Севастополі такої моделі місцевого управління, як градоначальство цілком себе виправдало, воно сприяло інтенсивному розвитку торгівлі, промисловості й відбудові міста з руїн.

Для написання статті були використані матеріали Державного архіву Одеської області, (ДАОО); Російського державного історичного архіву (РДІА); Центрального державного архіву Республіки Крим (ЦДАРК).
